

ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ДЕРЖАВНА ЗРАДА

CHARACTERIZATION OF THE COMPOSITION OF CRIME STATE TREASON

Бут Я.О., студентка III курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню актуального кримінального правопорушення, що має високий ступінь суспільної небезпеки та розміщений в Особливій частині Кримінального кодексу України, закріплений у 111 статті ККУ – державній зраді. У роботі надається визначення поняття «державна зрада» згідно з законом. Визначається склад злочину та детально описується об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. Надається визначення спеціального суб'єкта. Перелічуються та детально розкриваються три альтернативні форми об'єктивної сторони, такі як: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; шпигунство; надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Автор описує форми диспозиції, приділяючи кожній окрему увагу. На підставі третьої форми диспозиції, а саме надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, надає приклад з судової практики Святошинського районного суду міста Києва. Також широко розкриває поняття «передача», покладаючись на праці науковців. Надається інформація щодо покарання, закріпленого у відповідній нормі кодексу. У роботі висвітлено питання щодо умов звільнення від кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення у вигляді державної зради. Описано різні ситуації, коли можна застосовувати інститут звільнення від кримінальної відповідальності, а коли ні. Детально описується що має містити в собі добровільна заява до правоохоронних органів про зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками та про отримане від них завдання, що несе загрозу суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України. Надано спірні думки науковців з цього питання, їх особисті оцінки норм законодавства. Для написання наукової роботи вивчалися Кримінальний кодекс України, судово-практична та робота науковців, що досліджували це питання у своїх працях.

Ключові слова: державна зрада, шпигунство, перехід на бік ворога, проведення підривної діяльності, загроза національній безпеці України, умови звільнення від кримінального правопорушення у формі державної зради, добровільна заява про зв'язок з іноземною державою.

The article is devoted to research of actual criminal offense, which has a high degree of public danger and is placed in a special part of the Criminal Code of Ukraine, fixed in article 111 of the Civil Code of Ukraine State Council. In the work the definition of the term «state treason» is given according to the law. The crime structure is defined and the object, objective party, subject and subjective party is described in detail. The definition of a special subject is given. The three alternative forms of the objective party are listed and detailed, such as: Transition to the enemy side in the conditions of war or in the period of armed conflict; espionage; provision of assistance to a foreign state, a foreign organization or their representatives in carrying out underground activities against Ukraine. The author describes the forms of the thesis, paying attention to each individual. On the basis of the third form of the thesis, namely granting to a foreign state, a foreign organization or their representatives of assistance in carrying out of the subrivna activity against Ukraine, the author of the article gives an example from judicial practice Svyatoshinsky district court of Kiev. The concept of «transfer» is also widely revealed, relying on the work of scientists. Information is provided on the punishment fixed in the relevant rule of the Code. The paper highlighted the issue of conditions of release from criminal liability for criminal offenses in the form of state treason. Different situations are described, when it is possible to apply the institute of release from criminal responsibility, and when it is not. It is described in detail what should include a voluntary statement to law enforcement bodies about the connection with a foreign state, a foreign organization or their representatives and the tasks received from them, which is a threat to the sovereignty, territorial integrity and inviolability, defense ability, state, economic or information security of Ukraine. Controversial opinions of scientists on this issue, their personal assessments of the norms of legislation. The Criminal Code of Ukraine, judicial practice and the work of scientists who studied this issue in their works were studied for writing scientific work.

Key words: State treason, espionage, going to the enemy, carrying out criminal activities, threats to the national security of Ukraine, conditions of release from criminal offense in the form of state treason, voluntary declaration of connection with a foreign state.

Постановка проблеми: Не кожна країна має такий відданий та патріотичний народ як Україна. Але якщо звернутися до статистики, то в окупованому Криму понад 23,5 тисячі осіб, за даними першого заступника РНБО М.В. Ковалю, зрадили державі. До них відносяться і прокурори, і судді, і депутати, і працівники СБУ тощо. Схожа ситуація була і на окупованих територіях Донбасу. Навіть зараз, на тимчасово окупованих територіях з 24.02.2022 року деякі громадяни України порушують норму 111 статті Кримінального Кодексу України (далі – ККУ України), чим погіршують ситуацію у всій країні. Після війни кількість кримінальних проваджень за цією статтею значно зросте, а отже варто детально дослідити склад злочину – державна зрада.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Наукове дослідження проблеми знайшло своє відображення у працях таких науковців як Ю.В.Луценко, Р.Л. Максимович, Н.С. Кончук, М.І. Хавронюк, В.Я. Тацій, Ю.В. Баулін та багато інших, що підкреслює актуальність цієї тематики.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є глибокий та комплексний аналіз ознак об'єкта злочину, об'єктивної сторони злочину, суб'єкта злочину та суб'єктивної сторони злочину; вивчення інституту

звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду.

Викладення основного матеріалу дослідження. Україна зараз переживає надскладний час, можливо навіть вирішальний в історії свого існування. Наразі патріотизм та відданість своїй Батьківщині є одними з ключових засобів протистояння ворогу, якими український народ виборює своє право на існування. Під час воєнних дій значна кількість українських населених пунктів перебуває під тимчасовою окупацією, майже всі області страждають від ракетних обстрілів, українці вимушено залишають свої домівки та переїжджають в інші місця, але попри це залишаються вірними Україні та роблять усе можливе задля перемоги. Але на жаль, є громадяни України, які порушуючи чинне законодавство, співпрацюють з державою – агресором чи переходять на її бік. Такі дії згідно з Кримінальним кодексом України кваліфікуються як державна зрада. Злочини проти основ національної безпеки, до яких саме і відноситься державна зрада, наділені високим ступенем суспільної небезпеки, через що розміщені в Особливій частині Кримінального кодексу України. Суспільна небезпека даного правопорушення полягає у посяганні на суверенітет, територіальну цілісність та недоторканість

України. Такі діяння ставлять під загрозу мирне життя народу, стан захищеності державної влади та існування України, як суверенної держави. Крім того, вони можуть призвести до витоку інформації, що становить державну таємницю, чим поставлять під загрозу обороноздатність країни або знищать багаторічну працю щодо створення нових зразків озброєння, планів оборони тощо [1, с. 427].

У теоретичному аспекті злочини проти основ національної безпеки детально не опрацьовані. Науковцями фрагментарно окреслено склад злочину, підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності за цей злочин. Як визначив у своїй праці Р.Л. Максимович: «певні аспекти проблеми є справді загально визнані, інші ж продовжують бути предметом гострих суперечок, треті – об'єктом розгляду лише поодиноких авторів, а четверті до сьогодні залишаються зовсім не висвітлені» [2, с. 17].

Варто почати з визначення поняття «Державна зрада», яке закріплено в статті 111 Кримінального кодексу України. Відповідно до цієї норми, державною зрадою є діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення, відповідно до диспозиції, може бути вчинена у трьох альтернативних формах: 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; 2) шпигунство; 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [3].

Так як склад злочину є формальним, такі ознаки об'єктивної сторони як суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і наслідками не є обов'язковими. З цього приводу доречно висловила Н.С. Кончук: «відповідальність за державну зраду настає незалежно від заподіяння конкретної шкоди, яка часто буває істотно віддаленою від діяння у часі, важко піддається конкретизації та доказуванню» [4, с. 100].

Варто зауважити, що суб'єктивною стороною даного кримінального правопорушення є вина у формі прямого умислу. Тобто особа, вчиняючи певні дії, усвідомлює, що цими діями буде завдана шкода суверенітету, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, та бажає їх здійснити. Зазвичай мотиви можуть бути різними як ненависть до України так і особиста вигода, але на кваліфікацію це ніяк не впливає.

Суб'єктом злочину відповідно до ст. 111 ККУ може бути тільки громадянин України, який досяг 16 років. [6, с. 198]. Факт того, що особа є громадянином України є обов'язковим для кваліфікації, оскільки така особа є спеціальним суб'єктом. Відповідно до законодавства, покаранням за такий злочин є позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна або без такої [3].

Далі варто конкретизувати кожну з форм диспозиції. Першою зазначеною формою є перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту. До цього діяння відносять: 1) інтелектуальний перехід (надання допомоги державі, з якою Україна перебуває в стані війни чи збройного конфлікту); 2) фізичний перехід на бік ворога. Слід зазначити, що державна зрада у формі переходу може бути вчинена лише в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту. Хавронюк М.І. у своїй праці припускає, що в конкретних випадках цей злочин може полягати у вступі на службу до певних військових чи інших формувань ворожої держави (поліції, каральних загонів, розвідки), наданні засобів для вчи-

нення злочинів агентам спецслужб іноземних держав, усуненні перешкод для їх вчинення або наданні зазначеним агентам іншої допомоги [5, с. 335].

Другою формою державної зради є шпигунство, визначення якого закріплено у статті 114 КК України. Згідно з законом шпигунством є передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю (такі відомості закріплені в ЗУ «Про державну таємницю»).

Виходячи з визначення можна окреслити дві альтернативно зазначені в диспозиції форми: 1) передача іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю; 2) збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Погоджуючись з думкою В.Я. Тацій варто наголосити, що шпигунство є злочином з усіченим складом, оскільки воно вважається закінченим з моменту початку збирання зазначених відомостей або з моменту їх передачі [7, с. 16]. Під передачею слід розуміти володіння зазначеними відомостями та повідомлення (вручення) їх іноземній державі або її представнику. Матеріали можуть бути передані різними способами: усне, письмове чи безпосереднє ознайомлення, передача по радіо, по телефону або з використанням таємних пристроїв. Для кваліфікації не важливо, передано першоджерела, їх копії чи тільки відомості про них, тому будь-які дії як у формі передачі у буквальному сенсі так і у формі створення умов для ознайомлення характеризуються поняттям «передача» [8].

Третя форма державної зради – надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Трактують даної форми має досить широкий зміст, а саме надання будь-якої допомоги зазначеним суб'єктам у проведенні підривної діяльності проти України. Під підривною діяльністю Ю.В. Александров вважає спробу зміни системи вищих органів державної влади незаконним шляхом; втручання у зовнішню чи внутрішню політику; спробу зміни території; зниження обороноздатності України тощо [9, с. 324].

В.Я. Тацій у своїй роботі наголошує, що не має значення, чи особа діяла за завданням іноземних держав чи з власної ініціативи. Більше того, ця форма включає випадки, коли особа, за завданням іноземних держав або їх представників, організовує (або вчинює) на шкоду інтересам України будь-який інший злочин проти основ національної безпеки України (наприклад, диверсію, посягання на життя державного чи громадського діяча) [7, с. 12].

Прикладом з судової практики є справа Святошинського районного суду м. Києва № 759/9487/17. Громадянка України, суддя Апеляційного суду АР Крим, підозрювалась у вчиненні державної зради. Вона умисно на шкоду суверенітету та територіальній цілісності України надавала іноземній державі (Російській Федерації) допомогу в проведенні підривної діяльності проти України. Реалізуючи злочинний умисел упродовж березня-грудня 2014 року, займаючи посаду судді Апеляційного суду АР Крим, діючи в інтересах Російської Федерації, використовуючи теоретичні знання та практичні навички, отримані в Україні, особа продовжувала здійснювати правосуддя на підставі ч. 5 ст. 9 Федерального Конституційного Закону Російської Федерації № 6-ФКЗ, чим забезпечила посилення тимчасової окупації півострова Крим та функціонування незаконно створеної судової системи країни-агресора. Продовжуючи реалізацію свого злочинного умислу, упродовж березня-листопада 2014 року, суддя Апеляційного суду АР Крим свідомо та умисно підготувала та подала до Вищої кваліфікаційної колегії суддів Російської Федерації особисту заяву про рекомендацію на вакантну посаду судді Верховного суду Республіки Крим

Російській Федерації та необхідний для цього пакет документів. Після цього за власноруч складеною заявою прийняла участь у проведенні конкурсу на заміщення вказаної посади судді Російської Федерації на окупованій території АР Крим, чим підтвердила особисту згоду сприяти виконанню функцій представника судової влади країни, яка окупувала АР Крим. Указом Президента Російської Федерації від 19.12.2014 № 786 громадянка України була призначена на посаду судді Верховного суду Республіки Крим Російської Федерації на окупованій території АР Крим та продовжила здійснення правосуддя вже як суддя Верховного суду Республіки Крим Російської Федерації. Своїми діями, які виразилися у забезпеченні діяльності на окупованій території України органу судової влади, як невід'ємної частини федеральних органів влади Російської Федерації, що в свою чергу призводить до зміцнення окупаційної влади та недопущення контролю української влади на півострові, завдяки чому окупація триває, особа вчинила державну зраду. Вироком суду громадянку України було визнано винуватою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України та призначено покарання у виді 12 років позбавлення волі з конфіскацією всього належного їй майна [10].

Частина 3 статті 111 ККУ передбачає підстави звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. Відповідно до цієї норми умовами звільнення є: не вчинення жодних дій на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників; добровільна заява органам державної влади про свій зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представником та про отримане завдання. Важливо зазначити, що звільнення можливе лише за сукупності підстав, відсутність однієї з них унеможливує уникнення покарання.

Звільнення від кримінальної відповідальності передбачено не за всі форми державної зради, які перелічені у ч. 1 ст. 111 ККУ. До таких відносять тільки такі, що пов'язані з отриманням громадянином України злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників. Якщо особа діяла без попереднього отримання злочинного завдання від представника іноземної держави, передумова звільнення від кримінальної відповідальності буде відсутня. Я повністю підтримую позицію законодавця, бо вчинення громадянином України дій, що завдають шкоду національній безпеці, за власною ініціативою, не може залишитись безкарним.

У першій умові звільнення від кримінальної відповідальності під невчиненням жодних дій на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників слід розуміти повну бездіяльність особи, щодо виконання отриманого суспільно небезпечного завдання на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторкності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці [1, с. 432]. В.О. Навроцький доцільно зазначив з цього приводу, що з аналізу першої умови звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України випливає, що законодавець вважає державну зраду закінченим посяганням уже з моменту надання згоди на виконання злочинного завдання, а не з часу вчинення конкретних зрадницьких дій. Більше того, вчений визнає встановлення зв'язку з іноземною державою, організацією або їх представниками як готування до державної зради [11, с. 83]. Я погоджуюсь з думкою науковця, бо якщо інакше, то особі, яка не вчинила і не збирається чинити жодних дій на виконання злочинного завдання, легше буде приховати свій злочинний зв'язок з іноземною організацією, ніж звернутись з заявою до правоохоронних органів та пройти через стресову процедуру пояснення та доведення своєї невинуватості. Виходить що така умова не є заохочувальною, бо про яку відпові-

дальність може йти мова, коли людина не вчинила жодних суспільно небезпечних дій. З цією думкою також згоден М.І. Хавронюк, який висловився з цього приводу так: «... якщо громадянин України, встановивши зв'язок і отримавши відповідне злочинне завдання, не вчинив ніяких дій і добровільно відмовився від продовження реалізації свого наміру, то незалежно від того, заявив він вказаним органам державної влади про вказаний зв'язок чи ні, підстав для притягнення його до кримінальної відповідальності за ст. 111 немає» [12, с. 234]. Але якщо уявити ситуацію, коли особа дала згоду на злочинну співпрацю з іноземною державою та вчинила будь-яке діяння, спрямоване на виконання цього завдання, аналізуючи положення п. 3 ст. 111 ККУ, підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду відсутні. Складно повністю погодитись з думкою законодавця в цьому аспекті, бо можлива ситуація, коли дії особи не завдали шкоди суверенітету, територіальній цілісності та недоторкності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

У випадку, якщо особа на цьому етапі припинить злочинні дії та заявить про свій злочинний зв'язок з іноземною державою правоохоронним органам і цим допоможе запобігти загрози для національної безпеки держави, що до неї необхідно буде застосувати інститут звільнення від кримінальної відповідальності. Слід зауважити, що за таких обставин звернення з добровільною заявою до правоохоронних органів є обов'язковим, бо за його відсутності буде втрачена можливість розкриття злочинної діяльності інших осіб [13, с. 107]. Повністю підтримую думку Ю.В. Бауліна, згідно з якою: «законодавець, враховуючи великий ступінь суспільної небезпечності злочину передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України, спеціально передбачив для особи звільнення від відповідальності лише у випадку, коли вона не просто відмовилася від вчинення таких дій, а й надала відповідну інформацію органам державної влади, інформацію, що може допомогти їм у розкритті злочинної діяльності інших осіб». Також Юрій Васильович зазначає, що відповідна заява має містити в собі вичерпний перелік інформації щодо зв'язку громадянина України з іноземною державою, отриманого ним злочинного завдання, а також подальшої своєї поведінки після отримання такого завдання. У заяві має бути вказано: з якою іноземною державою чи іноземною організацією або їхніми конкретними представниками особа мала зв'язок; у чому конкретно виявився такий зв'язок; де і коли, за яких обставин, а також яким способом і з ким був встановлений та підтримувався цей зв'язок; де, коли, від кого і яким чином було отримане завдання; у чому полягав зміст цього завдання, способи та час його виконання тощо; мотиви зробленої заяви тощо. Приховування будь-якої інформації щодо зазначених обставин або зазначення неправдивих відомостей чи навмисне їх перекручення у заяві унеможливує звільнення громадянина України від кримінальної відповідальності [14, с. 211-213].

Висновки. Злочини проти основ національної безпеки, зокрема державна зрада, розміщені в Особливій частині Кримінального кодексу України через високий ступінь суспільної небезпеки. Форми державної зради передбачені у частині 1 статті 111 ККУ, а саме: 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; 2) шпигунство; 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підіривної діяльності проти України. На підставі 111 статті визначено: склад злочину, що є формальним, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони якого є тільки суспільно небезпечне діяння; суб'єктивну сторону, яка характеризується умисною формою вини у виді прямого умислу; суб'єкт цього злочину, який є спеціальний та має певну низку ознак; предмет складу злочину, яким вважаються

відомості, що становлять державну таємницю. Також законодавцем передбачено звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. У ч. 3 ст. 111 ККУ зазначено умови такого звільнення, які працюють тільки у сукупності: не вчинення жодних дій на вико-

нання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників; добровільна заява органам державної влади про свій зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представником та про отримане завдання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Луценко Ю. В. Підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 56. С. 429-434.
2. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. 304 с.
3. Кримінальний кодекс України: станом на 05.04.2001 р. / Верховна Рада України. Київ, 2003.
4. Кончук Н.С. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис. канд. юрид. наук. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 217 с.
5. Хавронюк М.І. Злочини проти основ національної безпеки: науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Вид 11-те, переробл. та допов. Київ, 2019. 288 с.
6. О.Ф. Бунтишев, О.В. Шмара. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія. Вид 3-є, перероб. та допов. Луганськ, 2014. 240 с.
7. Тацій В.Я. Злочини проти основ національної безпеки. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Вид 5-те, допов. Харків : Право, 2013. 12 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Каннон, 2001. 1104 с.
9. Александров Ю.В. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник. Київ: Правові джерела, 2008. 948 с.
10. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 4 липня 2022 р. (справа №759/9487/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105075709> (дата звернення: 17.10.2022).
11. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Знання, 2000. 771 с.
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Вид 9-те, переробл. та допов. Київ: Юридична думка, 2012. 234 с.
13. Кончук Н. С. Умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. *Правова держава: напрямки та тенденції її розбудови в Україні*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Одеса: Причорноморська фундація права, 2016. С. 91–94.
14. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.